

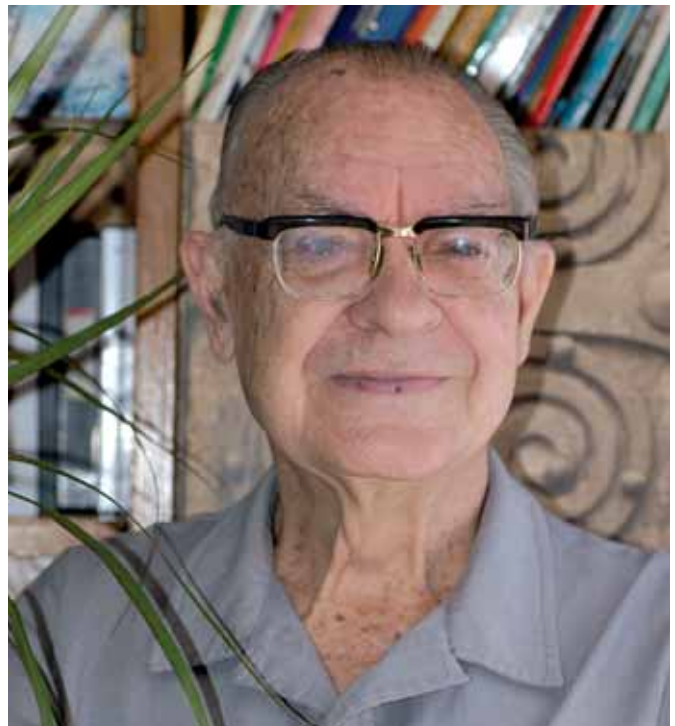
Cuba a Catalunya

El llegat dels indians

Textos i fotografies de
Tate Cabré

Pròleg

Prólogo

Josep Maria Ainaud de Lasarte, doctor en Dret, historiador i membre de la Comissió Amèrica i Catalunya 1992

Josep Maria Ainaud de Lasarte, doctor en Derecho, historiador y miembro de la Comisión América/Catalunya 1992

Deu fer uns dotze anys que conec la Tate Cabré i hem tingut l'avinentsa de treballar junts en llibres sobre Domènech i Montaner, Puig i Cadafalch, sobre el Modernisme en general i sobre la relació dels catalans amb Amèrica, especialment amb l'illa de Cuba.

Com a periodista eficaç, ella inverteix llargament en recerca, sap unir el rigor amb l'amenitat i puc avalar la seva bona manera de treballar, l'entusiasme que posa en la feina i la responsabilitat amb què, com a bona *freelance*, compleix els encàrrecs.

Per això, des que me'n va parlar per primer cop, vaig creure que seria un encert que pogués ampliar el seu treball del 2004 sobre els catalans a Cuba —*Catalunya a Cuba, un amor que fa història*— amb una nova aportació —*Cuba a Catalunya, el llegat dels indians*—, el llibre que teniu a les mans, que completa l'estudi de la relació entre els nostres dos països, Catalunya i Cuba, i que ens permetrà descobrir nous aspectes històrics, fins ara poc coneguts.

Hará unos doce años que conozco a Tate Cabré y hemos tenido la oportunidad de trabajar juntos en libros sobre Domènech i Montaner, Puig i Cadafalch, sobre el Modernismo en general, y sobre la relación de los catalanes con América, especialmente con la isla de Cuba.

Como periodista eficaz, invierte largamente en investigación, sabe unir el rigor con la amenidad y puedo avalar su buen modo de trabajar, el entusiasmo que pone en el trabajo y la responsabilidad con que, como buena *freelance*, cumple los encargos.

Es por esta razón que, desde que me habló del tema por primera vez, creí que sería un acierto el que pudiera ampliar su trabajo del 2004 sobre los catalanes en Cuba —*Catalunya a Cuba, un amor que fa història*— con una nueva aportación —*Cuba a Catalunya, el llegat dels indians*—, el libro que tenéis en vuestras manos, que completa el estudio de la relación entre nuestros dos países, Cataluña y Cuba, y que nos permitirá descubrir nuevos aspectos históricos, hasta el momento poco conocidos.

La relació entre Catalunya i Cuba abans de la crisi de 1898 fou molt més intensa i entrañable del que a vegades ens pensem. Moltes famílies catalanes tenien parents en terres cubanes i noms com Camagüey, Santiago de Cuba, Matanzas o l'Havana formaven part de l'imaginari domèstic. Frases com “tenir molta terra a l'Havana” o “perdre la maleta a l'estret de Gibraltar” eren tan freqüents com lluir un guacamai multicolor a casa. Fins i tot hi havia els que en tornar de Cuba a Catalunya portaven persones de servei de color, moltes descendents d'antics esclaus: el tràfic d'esclaus va ser un negoci indigne, amb el qual van fer fortuna algunes famílies aparentment dignes.

Encara avui a moltes cases es menja l'“arròs a la cubana” —arròs blanc amb plàtans fregits, ous ferrats i salsa de tomàquet—. I de l'illa ens arribà el bon costum de la sobretaula, amb el “café, copa i cigar” que encara celebrem avui.

D'aquelles èpoques de relació intensa amb ultramar, ens queda tot aquest llegat indià d'expressions lingüístiques i de costums socials al qual afegiríem el de plantar palmeres de ventall, i també aquells arbres que donen un saborós fruit vermell i dolç anomenat caqui o *palo santo*... I no podem oblidar les melodies melangioses de les “habaneres”, tant les d'origen popular com les altres harmonitzades per compositors notables com Granados, Joaquim Nin o Xavier Montsalvatge, autor d'una deliciosa obra que titulà *Cuba dentro de un piano*.

Però no és aquest llegat extern o aparent el que dóna importància i atorgarà transcendència a aquesta obra. La tesi de la Tate Cabré va més enllà, i demostra en conjunt i mitjançant acurades anàlisis en cada tema com el llegat indià es troba a l'arrel de la nostra història contemporània, darrere els moviments culturals que ens singularitzen com la Renaixença, el Modernisme, el Noucentisme... Darrere els bons moments econòmics i financers; en la pedagogia, en l'associacionisme, en l'arquitectura...

I tot això ho podreu copsar a través del testimoni de la càmera: magnífiques fotografies, descriptives i argumentatives, de les quals seria imperdonable no fer esment.

Ara és el vostre torn, lector, lectora, d'asseure-us a la fila zero d'aquest espectacle i deixar-vos emportar per una passejada històrica singular. Em consta que l'autora hi ha posat tota la màgia i l'ofici necessaris perquè, quan caigui el teló, us hagueu convertit en un més dels embruixats per la fascinant història entre Catalunya i Cuba.

La relación entre Cataluña y Cuba antes de la crisis de 1898 fue mucho más intensa y entrañable de lo que solemos creer. Muchas familias catalanas tenían parientes en tierras cubanas y nombres como Camagüey, Santiago de Cuba, Matanzas o La Habana formaban parte del imaginario doméstico. Frases como “tener mucha tierra en La Habana” o “perder la maleta en el estrecho de Gibraltar” eran tan frecuentes como lucir un guacamayo multicolor en casa. Incluso estaban los que al volver de Cuba a Cataluña traían consigo a personas de servicio de color, muchas de ellas descendientes de antiguos esclavos: el tráfico de esclavos fue un negocio indigno, con el que hicieron fortuna algunas familias aparentemente dignas.

Todavía hoy en muchas casas se come el “arroz a la cubana” —arroz blanco con plátanos fritos, huevos fritos y salsa de tomate—. Y de la isla nos llega la buena costumbre de la sobremesa, con el “café, copa y puro” que todavía hoy celebramos.

De aquellas épocas de relación intensa con ultramar nos queda todo este legado indiano de expresiones lingüísticas, de costumbres sociales al cual añadiríamos el de plantar palmeras de abanico, y también aquellos árboles que dan un sabroso fruto rojo y dulce llamado caqui o *palo santo*... Y no podemos olvidar las melancólicas melodías de las “habaneras”, ya sean las de origen popular, como las armonizadas por compositores notables como Granados, Joaquim Nin o Javier Montsalvatge, autor de una deliciosa obra que tituló *Cuba dentro de un piano*.

Pero no es este legado externo o aparente el que da importancia y otorgará transcendencia a esta obra. La tesis de Tate Cabré va más allá demostrando, en conjunto y mediante cuidadosos análisis en cada tema, cómo el legado indiano se encuentra en la raíz de nuestra historia contemporánea, detrás de los movimientos culturales que nos singularizan como la *Renaixença*, el *modernisme*, el *noucentisme*... Tras los buenos momentos económicos y financieros... En la pedagogía, en el asociacionismo, en la arquitectura.

Y todo esto también lo advertiréis a través del testimonio de la cámara: magníficas fotografías, descriptivas y argumentativas, que sería imperdonable no mencionar.

Es vuestro turno ahora, lector, lectora, de sentaros en la fila cero de este espectáculo y dejaros llevar por un paseo histórico singular. Me consta que la autora ha puesto toda la magia y oficio necesarios para que, cuando caiga el telón, seáis uno más de los embruizados por la fascinante historia entre Cuba y Cataluña.

Presentació

Presentación

A la Joana i a la Judit, al Pere i a la Júlia

Quan els indians van tornar a Catalunya, amb aquella modernitat americana que els propulsava, tanta energia i tantes ganes de millorar les coses, van etzibar una sacsejada integral al país, de les rendes de la qual encara vivim avui dia. Sí, en el segle XXI, encara traiem profit d'aquells filantrops que venien del futur, i que van traduir la desfeta del 1898, que a la resta d'Espanya es va viure com una catàstrofe, en l'efervescència del 1900. El canvi de segle va ser el gran moment català, del modernisme en les arts i les lletres, de la fundació dels grans bancs i caixes... Un gran moment social i polític d'afirmació de la identitat nacional catalana en tots els àmbits. I més d'un segle i mig després de l'inici de l'*operació indians*, la seva herència encara és viva en la nostra història, i quotidiana en els nostres costums.¹

I com veurem al llarg d'aquestes pàgines, tots aquests canvis van aflorar a Catalunya gradualment a

Cuando los indianos regresaron a Cataluña, con esa modernidad americana que les propulsaba, tanta energía y tantas ganas de mejorar las cosas, propinaron una sacudida integral al país, de cuyas rentas todavía vivimos hoy en día. Sí, en el siglo XXI seguimos sacando provecho de esos filántropos que venían del futuro y que tradujeron el desastre de 1898, que en el resto de España fue vivido como una catástrofe, en la efervescencia del 1900. El cambio de siglo fue el gran momento catalán, del modernismo en las artes y en las ciencias, de la fundación de los grandes bancos y cajas... Un gran momento social y político de afirmación de la identidad nacional catalana a todos los niveles. Y más de un siglo y medio después del inicio de la *operación indianos*, su herencia todavía sigue viva en nuestra historia, y cotidiana en nuestras costumbres.¹

Y como veremos a lo largo de estas páginas, todos estos cambios afloraron en Cataluña gradualmente a partir de las grandes rentas del comercio con ultramar, de las

partir de les grans rendes del comerç amb ultramar, de les primeres inversions indíanes... Desfent el tòpic, no es van produir de cop a causa de la fi dels trenta anys de guerres hispanocubanes —que, com també veurem que pretenia el general Prim, s’haurien pogut evitar—. Qui sap si la independència de Cuba no s’hauria avançat 28 anys per allò que encara ressona a l’illa de “Prim cayó asesinado en Madrid pero el gatillo se apretó en la Habana”?²

El marquès de Comillas era càntabre, Agustín Goytisolo era basc, Antonio Leal da Rosa era portuguès... I com molts altres indians no catalans que anireu descobrint en els capítols següents van arribar de Cuba amb les seves fortunes i van preferir instal·lar-se a la Ciutat Comtal en lloc de fer-ho a la capital del regne. Per què? Potser escollien Catalunya perquè s’hi estava produint una revolució industrial? Perquè hi va haver una magna Exposició Internacional al 1888? Perquè les principals ciutats construïen els seus eixamples i el comerç internacional hi era efervescent?

I Catalunya se’n va beneficiar: ells van invertir en cultura i sense el seu mecenatge la Renaixença no hauria tingut un Verdaguer, ni el modernisme arquitectònic un Gaudí, ni el pictòric un Ramon Casas, ni el noucentisme un Eugeni d’Ors, ni el segle XX un Espriu, un Goytisolo, un Gil de Biedma, un Eduardo Mendoza, un Baltasar Porcel... O possiblement els hauria tingut, però sense la inspiració ni els temes de les seves obres actuals.

Troblem la petjada indiana en la política, l’economia, la història, la gastronomia, la música, la cinematografia, la literatura, l’arquitectura... L’abast del seu llegat és encara un terreny verge i fèrtil per als estudiosos. Un buit que *Cuba a Catalunya, el llegat dels indians* convida modestament a omplir i planteja la tesi que l’aportació dels indians és a la base de la construcció de la Catalunya moderna. També cal comentar que es publica en bilingüe perquè ha estat pensat tant per als lectors catalans com per als cubans. Els primers perquè ens hi sentim reflectits³ i els antillans perquè —com m’han expressat tots aquells a qui he acudit sol·licitant informació— senten una gran curiositat per conèixer l’origen de tanta arrel cubana en la cultura catalana moderna.

primeras inversiones indianas... Rompiendo el tópico, no se produjeron de golpe debido al fin de los treinta años de guerras hispano-cubanas —que, como también veremos pretendía el general Prim, hubieran podido ser evitadas—. ¿Quién sabe si la independencia de Cuba no se hubiera adelantado 28 años por aquello de que todavía resuena en la isla de “Prim cayó asesinado en Madrid pero el gatillo se apretó en la Habana”?²

El marqués de Comillas era cántabro, Agustín Goytisolo era vasco, Antonio Leal da Rosa era portugués... Y como otros tantos indianos no catalanes que iremos descubriendo en los siguientes capítulos, llegaron de Cuba con sus fortunas y prefirieron instalarse en la Ciudad Condal en lugar de hacerlo en la capital del reino. ¿Por qué? ¿Quizás escogían Cataluña porque allí se estaba produciendo una revolución industrial? ¿Porque se llevó a cabo una magna Exposición Internacional en 1888? ¿Porque allí las principales ciudades estaban construyendo sus ensanches y el comercio internacional era efervescente?

Y Cataluña se benefició de eso: ellos invirtieron en cultura y sin su mecenazgo la *Renaixença* no hubiera tenido un Verdaguer, ni el modernismo arquitectónico un Gaudí, ni el pictórico un Ramon Casas, ni el *noucentisme* un Eugeni d’Ors, ni el siglo XX un Espriu, un Goytisolo, un Gil de Biedma, un Eduardo Mendoza, un Baltasar Porcel... O posiblemente los hubiera tenido, aunque sin la inspiración ni las temáticas de sus actuales obras.

Encontramos la huella indiana en la política, la economía, la historia, la gastronomía, la música, la cinematografía, la literatura, la arquitectura... El alcance de su legado es todavía un terreno virgen y fértil para los estudiosos. Un vacío que *Cuba a Catalunya, el llegat dels indians* invita modestamente a llenar, planteando la tesis de que la aportación de los indianos es la base de la construcción de la Cataluña moderna. También cabe comentar que se publica en bilingüe porque ha sido pensado tanto para los lectores catalanes como para los cubanos. Los primeros porque nos sentimos reflejados en él³ y los antillanos porque —como han expresado todos aquellos a quienes hemos acudido solicitando información— sienten una gran curiosidad por conocer el origen de tanta raíz cubana en la cultura catalana moderna.

Este libro es la segunda parte de una obra que iniciamos en el año 2004 con *Catalunya a Cuba, un amor*

Aquest llibre és la segona part d'una obra que vam començar l'any 2004 amb *Catalunya a Cuba, un amor que fa història*, repàs dels profunds lligams històrics entre Catalunya i Cuba i de l'herència catalana que perdura en el patrimoni cultural de la gran de les Antilles. El tema va despertar un gran interès i entorn del llibre es van anar generant conferències, articles, viatges culturals a Cuba i a municipis indians catalans, i cap a nosaltres es van dirigir nombrosos descendents d'indians que des de llavors ens han obert els seus arxius personals. En aquest punt, vàrem crear el Cercle d'Amistat Catalunya-Cuba, a l'abric del qual veurà la llum aquesta edició, i esperem que moltes altres, d'autors cubans i catalans, tots atrapats per la màgia cubana.

I com que el tema de fons d'aquest treball és un dels fenòmens més generalitzats del món contemporani, el de l'emigració i l'exili, en el cas que ens ha ocupat protagonitzat pel poble català, voldríem acabar dibuixant, amb unes pinzellades d'actualitat, el fenomen invers, el de l'emigració cubana a Catalunya. Fins l'any 2007 a Catalunya ha arribat un important contingent d'emigrants cubans —20.000 de registrats al consolat de Barcelona—⁴ sempre a punt de col·laborar en iniciatives culturals, l'estendard de les quals serien les musicals, com innumbrables concerts de música clàssica i *latin-jazz* arreu o l'emissora Radio Gladys Palmera de Barcelona. Els cubans arribats a Catalunya han obert nombrosos bars i restaurants, s'organitzen en associacions solidàries i casals d'amistat —se'n comptabilitzen més d'una setantena al principat—, afavoreixen l'agermanament de ciutats...⁵ Fruit del nou mestissatge han aparegut bons productes culturals catalans impregnats de *cubanía*, i la interrelació entre els dos països germans no ha deixat de créixer malgrat els entrebancs de la política, especialment els derivats de la crisi del 2003 provocada pels governs Aznar-Berlusconi, que es va tancar oficialment amb la visita del ministre Miguel Ángel Moratinos el 2007.

Abans de convidar-vos a encetar les pàgines que vénen, voldria dedicar un sentit record a l'admirat col·lega i amic Juan Emilio Fríguls Ferrer —fervent cubanocatalà, degà dels periodistes cubans, en actiu fins l'últim dia dels seus 88 anys—, que ens va deixar el 8 d'agost del 2007, sense poder veure acabat

que fa història, repaso de los profundos lazos históricos entre Cataluña y Cuba y de la herencia catalana que perdura en el patrimonio cultural de la mayor de las Antillas. El tema despertó un gran interés y en torno al libro se fueron generando conferencias, artículos, viajes culturales a Cuba y a municipios indios catalanes, y hacia nosotros se volcaron numerosos descendientes de indios que desde entonces nos han abierto sus archivos personales. En este punto creamos el Cercle d'Amistat Catalunya-Cuba, a cuyo abrigo verá la luz esta edición, y esperamos que muchas otras, de autores cubanos y catalanes, todos ellos atrapados por la magia cubana.

Y siendo el tema de fondo de este trabajo uno de los fenómenos más generalizados del mundo contemporáneo, el de la emigración y el exilio, en este caso protagonizado por el pueblo catalán, quisiéramos terminar dibujando, con unas pinceladas de actualidad, el fenómeno inverso, el de la emigración cubana a Cataluña. Hasta el año 2007 a Cataluña ha llegado un importante contingente de emigrantes cubanos —20.000 registrados en el consulado de Barcelona—⁴ siempre dispuestos a colaborar en iniciativas culturales, cuyo estandarte serían las musicales, como innumerables conciertos de música clásica y *latin-jazz* por doquier o la emisora Radio Gladys Palmera de Barcelona. Los cubanos llegados a Cataluña han abierto numerosos bares y restaurantes, se organizan en asociaciones solidarias y centros de amistad —se contabilizan más de setenta de ellos en el principado— favorecen el hermanamiento de ciudades...⁵ Fruto del nuevo mestizaje, han aparecido productos culturales de calidad impregnados de *cubanía*, y la interrelación entre ambos países hermanos no ha dejado de crecer a pesar de los tropiezos en la política, especialmente de los derivados de la crisis de 2003 provocada por los gobiernos Aznar-Berlusconi, cerrada oficialmente con la visita del ministro Miguel Ángel Moratinos en el 2007.

Antes de invitaros a abrir las páginas que siguen, quisiera dedicar un sentido recuerdo al admirado colega y amigo Juan Emilio Fríguls Ferrer —ferviente cubanocatalán, decano de los periodistas cubanos, en activo hasta el último día de sus 88 años—, quien nos dejó el 8 de agosto de 2007 sin poder ver terminado este volumen que tanta prisa tenía por leer.⁶ También quisiera remarcar que este libro ha sido un trabajo en equipo de muchas personas sin la incondicional ayuda de algunas de

aquest volum, que tanta pressa tenia per llegir.⁶ També voldria remarcar que aquest llibre ha estat un treball d'equip de moltes persones sense l'ajut incondicional d'algunes de les quals, com la Mireia Olivé, la Rosa Cristany, la Núria Moral, o la M. Dolors Massot, no hauria estat possible. Espero que gaudiu llegint-lo tant com ho hem fet nosaltres preparant-lo.

L'AUTORA

ellas, como Mireia Olivé, Rosa Cristany, Núria Moral, o M. Dolors Massot, no hubiera sido posible. Espero que disfrutéis leyéndolo tanto como lo hemos hecho nosotras preparándolo.

LA AUTORA

Sumari

<i>Pròleg</i>	
Josep M. Ainaud de Lasarte, Doctor en Dret, historiador i membre de la Comissió Amèrica i Catalunya 1992	5
<i>Presentació</i>	
Tate Cabré	7
<i>Capítol 1</i>	
Els indians, una nova categoria social	15
<i>Capítol 2</i>	
“Destinació Barcelona”. El llegat econòmic dels indians	55
<i>Capítol 3</i>	
De l’estil colonial al modernisme. El llegat arquitectònic	93
<i>Capítol 4</i>	
El llegat indià en el món de les idees i el pensament	129
<i>Capítol 5</i>	
Catalunya a Cuba. Quan els catalans portaven <i>jipijapa</i>	153
<i>Epíleg</i>	
Al final d’una vida agitada: el repòs etern	203
<i>Cronologia 1492-2007</i>	235
<i>Qui és qui dels indians cubanocatalans</i>	245

Sumario

<i>Prólogo</i>	
Josep M. Ainaud de Lasarte, Doctor en Derecho, historiador y miembro de la Comisión América/Catalunya 1992	5
<i>Presentación</i>	
Tate Cabré	7
<i>Capítulo 1</i>	
Los indios, una nueva categoría social	15
<i>Capítulo 2</i>	
“Destinación Barcelona”. El legado económico de los indios	55
<i>Capítulo 3</i>	
Del estilo colonial al modernismo. El legado arquitectónico	93
<i>Capítulo 4</i>	
El legado indio en el mundo de las ideas y el pensamiento	129
<i>Capítulo 5</i>	
Cataluña en Cuba. Cuando los catalanes llevaban <i>jipijapa</i>	153
<i>Epílogo</i>	
Al final de una vida agitada: el descanso eterno	203
<i>Cronología 1492-2007</i>	235
<i>Quién es quién de los indios cubanocatalanes</i>	245

Font al Parc Samà de Cambrils (Baix Camp), de l'any 1882, que va fer construir el marquès de Marianao. És el palau típic indià amb reproducció de plantes i animals exòtics amb un petit zoològic, que vol recrear amb nostàlgia el paradís que deixà al Carib

Fuente en el Parc Samà de Cambrils (Baix Camp), del año 1882, que mandó construir el marqués de Marianao. Es el palacio típico indiano con reproducción de plantas y animales exóticos con un pequeño zoológico, que quiere recrear con nostalgia el paraíso perdido que dejó en el Caribe

Capítol 1

Els indians,
una nova categoria social

Los indianos,
una nueva categoría social

Indians rics i pobres
Viajers empedreïts
De l'*indiano* i l'*americano* a *cal Cubano*
Cronologia del moviment indià
L'ascens social: "ahir pastors, avui senyors"
Nous propietaris per a les grans finques

Indianos ricos y pobres
Viajeros empedernidos
Del *indiano* y el *americano* a *cal Cubano*
Cronología del movimiento indiano
El ascenso social: "ayer pastores, hoy señores"
Nuevos propietarios para las grandes fincas

El marquès de Marianao va encarregar l'imponent edifici del Parc Samà de Cambrils a l'arquitecte Josep Fontserè i Mestre el 1881

El marquès de Marianao encargó el imponente edificio del Parc Samà de Cambrils al arquitecto Josep Fontserè i Mestre en 1881

(Pàg. esq.) El Museu de Ciències Naturals de l'escola Valldemia de Mataró guarda les pells de serp donades per l'indià Jaume Fontrodona i Vila

(Pág. izq.) El Museo de Ciencias Naturales de la escuela Valldemia de Mataró guarda las pieles de serpiente donadas por el indiano Jaume Fontrodona i Vila

A un viatger

Arribes de llunyes terres,
 arribes de llunyes aigües,
 has vist lo sol de dos mons
 i de dos cels l'estelada.
 L'estela de ton vaixell
 a la terra has dat per faixa,
 lligant amb tres nusos d'or
 Europa, Amèrica i Àsia.

JACINT VERDAGUER

Un largo lagarto verde

Por el Mar de la Antillas
 (que también Caribe llaman)
 batida por olas duras
 y ornada de espumas blandas,
 bajo el sol que la persigue
 y el viento que la rechaza,
 cantando a lágrima viva
 navega Cuba en su mapa:
 un largo lagarto verde,
 con ojos de piedra y agua.

NICOLÁS GUILLÉN

Els indians,
una nova categoria social

Los indianos,
una nueva categoría social

El marquès de Comillas va adquirir i rehabilitar l'edifici setcentista del Palau Moja (1771) i el va convertir en mascaró de proa i símbol de la seva fortuna

El marquès de Comillas adquirió y rehabilitó el edificio setecentista del Palacio Moja (1771) y lo convirtió en mascarón de proa y símbolo de su fortuna

L'operació tornada de l'emigració a Cuba és un lent degoteig des de finals del segle XVIII fins a principis del segle XX. Els indians són personatges contradictoris, als quals el cèlebre periodista *Gaziel* atorgava una "humanitat híbrida"¹ entre temuts i respectats, de vegades exòtics i pintorescos, sempre trencadors i sempre amb el pas canviat: mentre van estar a Amèrica, sentien nostàlgia de la terra i les arrels, i, una vegada repatriats, enyoraven el paradís perdut del Carib, la voluptuositat i l'exotisme dels seus paisatges i la seva gent.

INDIANS RICS I POBRES

En el primer volum d'aquest treball,² apuntàvem que perquè un emigrant sigui considerat indià ha d'haver salpat a Amèrica, haver intentat fer fortuna i haver tornat a Catalunya, tot això en l'interval de temps més curt possible (entre quinze i trenta anys). Per ser considerat indià, no és necessari haver reeixit en l'aventura americana. La fortuna no va somriure tothom. A la platja de

La operación regreso de la emigración a Cuba es un lento goteo desde finales del siglo XVIII hasta principios del siglo XX. Los indianos son personajes contradictorios, a quienes el célebre periodista *Gaziel* otorgaba una "humanidad híbrida"¹ entre temidos y respetados, unas veces exóticos y pintorescos, siempre rompedores y siempre con el paso cambiado: mientras estuvieron en América, sentían añoranza de la tierra y las raíces, y ya repatriados sienten nostalgia por el paraíso perdido del Caribe, la voluptuosidad y el exotismo de sus paisajes y de su gente.

INDIANOS RICOS Y POBRES

En el primer volumen de este trabajo,² apuntábamos que para que un emigrante sea considerado indiano debe haber zarpado a América, haber intentado hacer fortuna y haber regresado a Cataluña, y todo ello en el intervalo de tiempo más corto posible (de entre quince y treinta años). Para ser considerado indiano, no es necesario haber tenido éxito en la aventura americana. La fortuna no les sonrió

Un quadre eròtic presideix la sala gran de la Plana Novella
Un cuadro erótico preside la sala grande de la Plana Novella

L'estil arabitzant va ser escollit per a la sala de bany
El estilo arabizante fue escogido para la sala de baño

Gran modernitat, disposar d'aigua corrent calenta i freda
Gran modernidad, disponer de agua corriente caliente y fría

La sala gran del palau de la Plana Novella, a Olivella
La sala grande del palacio de la Plana Novella, en Olivella

sa Caleta de Lloret de Mar, es va erigir l'any 1978 un monument als indians pobres, dels quals eufemísticament es deia que "haviem perdut la maleta a l'Estret".³

Lloret de Mar recorda agraïda l'esforç i bona voluntat d'aquells fills seus que emigraren a Amèrica per fer fortuna i no van tenir sort. 1778-1978.⁴

Com es veurà en els següents capítols dedicats a les inversions econòmiques i culturals i a la ideologia dels indians, aquests solen ser molt conservadors en política i proteccionistes en els negocis, però també actuen com a generosos mecenes, i en el seu vessant filantrò-

a todos. En la playa de sa Caleta de Lloret de Mar se erigió en el año 1978 un monumento a los indianos pobres, de los cuales eufemísticamente se decía que "habían perdido la maleta en el Estrecho".³

Lloret de Mar recuerda agradecida el esfuerzo y buena voluntad de aquellos hijos suyos que emigraron a América para hacer fortuna y no tuvieron suerte. 1778-1978.⁴

Como se verá en los siguientes capítulos dedicados a las inversiones económicas y culturales y a la ideología de los indianos, éstos suelen ser muy conservadores en política y proteccionistas en los negocios, pero también actúan

A Can Gallet, la casa de Bonaventura Puig, a Blanes, es guarden els mundos d'anar a Cuba

En Can Gallet, la casa de Bonaventura Puig, en Blanes, se guardan los mundos usados para viajar a Cuba

pic impulsen la renaixença econòmica, social i cultural de les ciutats de rebuda. Hi aporten saba nova i hi apliquen una mirada moderna i cosmopolita, resultat d'haver viatjat, d'haver conegut civilitzacions diferents i d'haver contrastat la seva petita visió inicial del món amb els nous mons descoberts.

VIATGERS EMPEDREÏTS

Joan Güell,* Josep Xifré,* Miquel Biada* i Francesc Gumà* són quatre grans noms que apareixen sovint a aquestes pàgines perquè amb una vareta màgica van transformar en or allò que van tocar. La seva acció modernitzadora no va ser una carta jugada a l'atzar: entre la tornada del nou món i les grans inversions que van fer a Catalunya, es van dedicar a viatjar per l'Europa més avantguardista prenent nota de tot allò que veien. Josep Xifré* va viure la seva última etapa amb un peu posat a París, on vivien la seva dona i el seu fill, i un altre a Barcelona, on va morir.⁵ A la seva etapa novaiorquesa, Xifré* havia fet construir edificis sencers als carrers més centrals de la ciutat. Miquel Biada* fins i tot va escriure un llibre titulat *Particulars viajes de D. Miguel Biada de mano escrito*.⁶

El gust per l'exotisme

També destacaven pels seus gustos exòtics i el seu comportament social. A l'inventari de béns de Miquel Biada* després de mort, s'especifica la decoració del seu

como generosos mecenas, y en su vertiente filantrópica impulsan el renacimiento económico, social y cultural de las ciudades de acogida. A ellas les aportan savia nueva y les aplican una mirada moderna y cosmopolita, resultado de haber viajado, de haber conocido civilizaciones diferentes y de haber contrastado su pequeña visión inicial del mundo con los nuevos mundos descubiertos.

VIAJEROS EMPEDERNIDOS

Joan Güell,* Josep Xifré,* Miquel Biada* y Francesc Gumà* son cuatro grandes nombres que aparecerán a menudo en estas páginas porque, con una varita mágica, transformaron en oro todo lo que tocaron. Su acción modernizadora no fue una carta jugada al azar: entre el regreso del nuevo mundo y las grandes inversiones que llevaron a cabo en Cataluña, se dedicaron a viajar por la Europa más vanguardista tomando nota de cuanto veían. Josep Xifré* vivió su última etapa con un pie en París, donde vivían su esposa y su hijo, y otro en Barcelona, donde murió.⁵ En su etapa neoyorquina, Xifré había mandado construir edificios enteros en las calles más céntricas de la ciudad. Miquel Biada* llegó a escribir un libro titulado *Particulares viajes de D. Miguel Biada de mano escrito*.⁶

El gusto por el exotismo

También destacaban por sus gustos exóticos y su comportamiento social. En el inventario de bienes de Miquel Biada,*

El gran llac i jardins del Parc Samà de Cambrils estan oberts al públic
El gran lago y jardines del Parc Samà de Cambrils están abiertos al público

despatx: un ou d'estruc, un corn d'unicorn, una pell de tigre "muy usada"...⁷ El també mataroní Jaume Fontrodona* va llegar al col·legi Valldemia les imponents pells de serps tropicals que encara es poden veure al Museu de Ciències Naturals. A les ciutats costaneres continuaven vestint-se de senyors caribenys: de fil blanc a l'estiu, amb barret de *jipijapa*, mangala de bambú i cadena de rellotge d'or, si és que portaven armilla:

*Bo! Ja tenim aquí l'americano... Porta una cadena de rellotge d'or massís, gruixuda... gruixuda com una corda de pou... Duu sis brillants, i el més petit és com un cigró...*⁸

Solien tenir servei, moltes vegades mainaderes i mossos negres. A Tarragona es va fer popular la parella de servents negres del navilier i cònsol de Venèçuela Simó Lloveras i Venas, als quals els tarragonins anome-

tras su muerte, se especifica la decoración de su despacho: un huevo de avestruz, un cuerno de unicornio, una piel de tigre "muy usada"...⁷ El también oriundo de Mataró Jaume Fontrodona* legó al colegio Valldemia las imponentes pieles de serpientes tropicales que todavía pueden ser contempladas en el Museo de Ciencias Naturales. En las ciudades costeras seguían vistiendo de señores caribeños: de hilo blanco en verano, con sombrero de jipijapa, bengala de bambú y leontina de oro, si es que llevaban chaleco:

*Vaya! Ya tenemos aquí al americano... Lleva una cadena de reloj de oro macizo, gruesa... gruesa como una cuerda de pozo... Tiene seis diamantes, y el más pequeño es como un garbanzo...*⁸

Solían tener servicio, a menudo niñeras y mozos negros. En Tarragona se hizo popular la pareja de sirvientes negros del naviero y cónsul de Venezuela Simó Lloveras i

Bonaventura Puig i Torrent es va fer ric amb el Cafè de la Marina a l'Havana i va tornar a Blanes al 1895 amb una esposa cubana i una renda diària d'un duro

Bonaventura Puig i Torrent se enriqueció con el Café de la Marina en La Habana y regresó a Blanes en 1895 con una esposa cubana y una renta diaria de un duro.

Tant Bonaventura Puig com el seu fill Rogeli van ser alcaldes de Blanes. El primer el 1898 i el segon, del 1939 al 1944

Bonaventura Puig, al igual que su hijo Rogeli, fueron alcaldes de Blanes. El primero en 1898 y el segundo, de 1939 a 1944

naven els “negritos de Don Simón”, i que van donar origen als gegants i als capgrossos *negritos* de la ciutat.

Com ja hem avançat, els indians practicaven el mecenatge i repartien almoines. A Banyoles, l’indià Miquel Riera,* conegut com Miquel Buli o Don Miguel, casat amb una senyoreta de nom Zoila, repartia almoina cada divendres. Al davant de casa seva, sota les voltes de la plaça, es formava una llarga corrua de pobres, als quals Zoila anava repartint monedes.⁹

L’aiguabarreig lingüístic

L’exotisme que envoltava els indians va ser abonat per la literatura i el teatre, malgrat que no tots els indians es

Venas, a los cuales la gente apodaba los “negritos de Don Simón”, y que dieron origen a los gigantes y cabezudos *negritos* de la ciudad.

Como ya hemos adelantado, los indianos practicaban el mecenazgo y repartían muchas limosnas. En Bañolas, el indiano Miquel Riera,* conocido como Miquel Buli o Don Miguel, casado con una señorita llamada Zoila, repartía limosna cada viernes. Delante de su casa, bajo los arcos de la plaza, se formaba una larga cola de pobres, a los cuales Zoila iba repartiendo monedas.⁹

La confluencia lingüística

El exotismo que rodeaba a los indianos fue abonado por la literatura y el teatro, a pesar de que no todos ellos se pasaban el día echando de menos el ron y las mulatas ni hablando una melaza lingüística de catalán-cubano como en *El depatriat* de Rusiñol.¹⁰ Las palabras cubanas que usaban los indianos arraigaron enormemente entre la población del litoral donde se hablaba de las *suripantas* o las *churrianas* para designar a las mujeres de mala vida, de los *jacarandosos* o personas muy alegres o de *hacer el chevere* para designar a los que se comportaban como un chuleta.¹¹ El catalán hablado en el otro lado del Atlántico se vio también contaminado. Cuando el comediógrafo Eduard Aulés*,¹² de la escuela de *Pitarra*, regresó a Barcelona, tras diecisiete años en Cuba, el director de *L’Esquella de la Torratxa*, Antoni López, le pidió unas líneas para los lectores. Aulés escribía:

La seva casa amb jardí, Can Gallet, al carrer de l’Esperança 14, és la més luxosa d’aquest carrer d’americanos blanencs

Su casa con jardín, Can Gallet, en la calle de la Esperanza 14, es la más lujosa de esta calle de americanos blanenses